

Maria Bidovec, Boris Golec

Valvasor in Edmond Halley

O vprašanju polihistorjevega članstva v angleški Kraljevi družbi (Royal Society) in posledicah prekinjenih stikov z njo

UDK 929 Valvasor J.V.:061.12(410)

BIDOVEC Maria, dr. doc., Univerza v Vidmu (Università degli Studi di Udine), DILE, I-33100 Udine, Via Antonio Zanon 6, maria.bidovec@uniud.it, maria.bidovec@yahoo.it

GOLEC Boris, dr. izr. prof., Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, bgolec@zrc-sazu.si

Valvasor in Edmond Halley. O vprašanju polihistorjevega članstva v angleški Kraljevi družbi (Royal Society) in posledicah prekinjenih stikov z njo

Zgodovinski časopis, Ljubljana 69/2015 (152), št. 3-4, str. 324-335, cit. 46

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor (1641-93) uradno najverjetneje nikoli ni izvedel, da ga je angleška znanstvena akademija Kraljeva družba (Royal Society) 14. decembra 1687 sprejela za svojega člana. Še pred tem dejanjem so se namreč njegovi pisni stiki s Kraljevo družbo na nepojasnen način pretrgali. Pismo znamenitega astronoma Edmonda Halleyja Valvasorju iz januarja 1688, ki ga polihistor potrjeno ni prejel, omenja poleg sprejema v članstvo tudi slavlne verze Kraljeve družbe, namenjene objavi v Slavi vojvodine Kranjske. Verzi so se skupaj s pismom izgubili in tako niso bili natisnjeni v uvodu tega Valvasorjevega monumentalnega dela iz leta 1689. V prispevku je prvič objavljen slovenski prevod Halleyjevega pisma. Doslej neznano pismo, odkrito v Londonu, pa je še dodatno osvetlilo Halleyjev pogled na Valvasorja.

Ključne besede: Janez Vajkard Valvasor, Royal Society, London, Edmond Halley, korespondenca, Slava vojvodine Kranjske

Avtorski izvleček

UDC 929 Valvasor J.V.:061.12(410)

BIDOVEC Maria, PhD, Assistant Professor, University of Udine, DILE, I-33100 Udine, Via Antonio Zanon 6, maria.bidovec@uniud.it, maria.bidovec@yahoo.it

GOLEC Boris, PhD, Associate Professor, Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Milko Kos Historical Institute, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, bgolec@zrc-sazu.si

Valvasor and Edmond Halley. On the Question of the Polymath's Membership of the Royal Society and Consequences of His Breaking Off Contact with it

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 69/2015 (152), No. 3-4, pp. 324-335, 46 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The Carniolan polymath Janez Vajkard Valvasor (1641-1693) most probably never learned officially that on December 14, 1687 the Royal Society had accepted him as a member. Prior to this, his written contacts with the Royal Society had been cut off in an unexplained manner. A letter by the renowned astronomer Edmond Halley dated January 1688 that was never received by Valvasor mentions along with the news of the acceptance of his membership also the Royal Society's verses of praise intended for publication in the Glory of the Duchy of Carniola. The verses were lost along with the letter and were therefore not published in the introduction of Valvasor's monumental work of 1689. The contribution includes the first publication of the Slovene translation of Halley's letter. Another letter that was discovered in London and which was unknown up to the present further highlights Halley's views on Valvasor.

Key words: Janez Vajkard Valvasor, the Royal Society, London, Edmond Halley, correspondence, Glory of the Duchy of Carniola

Author's Abstract

Pisni stiki kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641, Ljubljana–1693, Krško) s Kraljevo družbo (Royal Society) v Londonu, najstarejšo angleško akademijo znanosti (ustanovljeno leta 1660), so že več kot četrto stoletje dokumentirani v objavi korespondence iz let 1685–88, za katero je poskrbel Branko Reisp (1987), in sicer tako v latinskem izvirniku kot v slovenskem prevodu.¹ Šest let pozneje (1993) je Catherine D. Carmichael v *Zgodovinskem časopisu* objavila še eno, slovenski strokovni javnosti dotlej neznano pismo znamenitega astronoma Edmonda Halleyja (1656–1742) Valvasorju, poslano leta 1688.² Po Halleyju se na pobudo iz leta 1758 imenuje njegovo največje odkritje, Halleyjev komet, ki ga je ta angleški astronom leta 1705 identificiral kot periodičnega, vidnega z zemlje vsakih 75 do 77 let (dotlej zadnjič leta 1682, doslej 1986).³ Predmet prispevka ne bo vsebina skupno devetih ohranjenih in treh neohranjenih pisem, napisanih na Kranjskem in v Londonu, temveč vprašanje, kako so se polihistorjevi stiki s Kraljevo družbo pretrgali, česa Valvasor zato nikoli ni izvedel in kakšne so bile posledice dejstva, da ni prejel Halleyjevega pisma.

Pismo Edmonda Halleyja, ki je v letih 1685–96 opravljal naloge pomočnika tajnika Kraljeve družbe,⁴ smo doslej poznali samo v objavi latinskega izvirnika z določenimi tipkarskimi napakami in nepopolno datacijo.⁵ Nedvomno je tudi zaradi jezikovne ovire ostalo premalo opaženo, pomembna sporočila v njem pa so bila napačno interpretirana. Že objaviteljica ali prevajalec njenega prispevka iz angleščine sta nepravilno razumela formulacijo v zaključnem delu pisma, ki pravi, da je bil Valvasor 14. dne prejšnjega meseca sprejet med člane Kraljeve družbe, in iz tega podatka bi bilo takoj mogoče skleniti, da je pismo nastalo januarja 1688. Datum sprejema je bil namreč znan – 14. december 1687, ko je na seji Družbe prav Halley izvedel poskus, s katerim je na podlagi Valvasorjevega opisa prikazal izpraznitev in polnjenje Cerčniškega jezera.⁶ V opombi k njegovemu pismu – da-

¹ Reisp, *Korespondenca*.

² Carmichael, Pismo Edmonda Halleyja.

³ http://de.wikipedia.org/wiki/Halleyscher_Komet (september 2014).

⁴ <http://museumvictoria.com.au/collections/themes/1931/edmond-halley-astronom-1656-1742> (september 2014); <http://galileo.rice.edu/Catalog/NewFiles/halley.html> (september 2014).

⁵ Carmichael, Pismo Edmonda Halleyja, str. 86–87.

⁶ Datum sprejema je že dolgo znan iz objave v *Journal Book of the Royal Society* (Vol. VII, 1686–1690). Objava poročila v latinskem izvirniku in slovenskem prevodu v: Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 178–183.

tirano je samo z letnico 1688 – je navedeno takole: »Natančen datum, kdaj je bilo pismo napisano, ni znan, bilo pa je to štirinajst mesecev (sic!) po tem, ko je Valvasor poslal v London svoj poglavitni opis Cerkniškega jezera.«⁷ Iz »14° mensis elapsi« je torej nastalo »14 mesecev« namesto »štirinajstega (dne) prejšnjega meseca«. O datumu je nujno treba povedati, da gre za datiranje po julijanskem koledarju, kar pomeni, da je bil na Kranjskem tega dne že predbožični dan, 24. december 1687. Tudi nastanek Halleyjevega pisma iz januarja 1688 je tako mogoče datirati na dva načina: po julijanskem koledarju med 1. in 31. januarjem 1688, po gregorijanskem pa med 11. januarjem in 10. februarjem.

Halleyjevo pismo⁸ torej doslej ni bilo prevedeno in, kot bomo videli, to dejstvo ni ostalo brez dodatnih posledic, ne samo z nedorečenim točnim časom nastanka pisma. V celoti ga objavljamo v prevodu Monike Deželak Trojar skupaj z njenimi prevajalskimi opombami.

*Živel imenitni in učen gospod Janez Vajkard Valvasor, baron Bogenšperški, Kraljeva družba te lepo pozdravlja.*⁹

*Tvoje pismo, prevzvišeni mož, ki si mi ga poslal 17. novembra [1687], sem takoj, ko mi je prišlo v roke, delil z našo Kraljevo družbo. In ne verjameš zlahka, kolikšno veselje in zanimanje je prevevalo člane, medtem ko se je bral pristen in natančen opis Cerkniškega jezera, katerega čudes so se vsi, ki so do sedaj pisali o njih, le po malem dotaknili in jih, ker so jih zaradi prezrtih okoliščin prepoznali za dvomljivo zadevo, predstavljali kot povsem nenaraven pojav. Sedaj pa sta tvoja delavnost in bistrroumnost dosegli, da ni več skrito, iz česa se rojevajo te nenavadne igr(ic)e Narave, in ker je edinstven pojav, katerega na celem svetu težko obstaja drug primer, na naravne vzroke gledamo kot na očitne.*¹⁰

Zelo znano je, da so vaše Karnijske Alpe prehodne zaradi mnogih odprtih in votlin kot tudi zaradi presahnjenih in znova nastajajočih rek, ki se jih vidi na tvoji karti Kranjske. In če se te reke stekajo v neko podzemno jezero (kakršnega si, kot pišeš, v resnici našel pri sosednji vasi Kompolje), se nenadno deževje, kakršno večinoma¹¹ prinese grmeče nebo, zlahka vpije, in lahko zelo pomnoži vodovje¹² istega jezera; še zlasti ker se po strmih dolinah, kakršne so alpske, zbrano vodovje vali s strmoglavim tekom. Jasno pa je, da lahko naraščanje [gladine] v jezeru vodovje po drugih odprtinah pošlje malo višje, in ker so ustja takšnih odprtih lahko razvrščena tako, da se nekatera odpirajo nad površino vode, nekatera pa, čeprav so

⁷ Carmichael, Pismo Edmonda Halleya, str. 87, op. 14.

⁸ Izvirnik koncepta odposlanega pisma: RS, EL/H3/47.

⁹ Ker se v naslovu mešajo različni skloni (pisec je pozdravni nagovor začel drugače, kot ga je zaključil), sem to deloma prenesla tudi v prevod (M. Deželak Trojar).

¹⁰ »Praesentes« bi bilo dobesedno »prisotne« v pomenu »očitne«, zato sem se odločila za prevod »očividne« (M. Deželak Trojar).

¹¹ V objavi v *Zgodovinskem časopisu* je »plerumque« navedeno kot »plenumque«: »qualis plenumque fit tonante coelo« (Carmichael, Pismo Edmonda Halleyja, str. 86).

¹² »Aqua« v množinski obliki »aquae« prevajam kot vodovje (M. Deželak Trojar).

potopljena dovolj¹³ globoko v vodo, imajo na začetku poševno vzpenjajoče kanale, se lahko zgodi, da čeprav voda v enem in istem trenutku začne iztekati po obeh teh odprtinah, kljub temu te [=zadnje omenjene] odnesejo le površino vode in na njej sedeče race, one [=najprej omenjene] pa zajemajo spodnje dele vode hkrati z ribami. Ali se vse to, kot predpostavljáš, da prav razložiti s pomočjo nateg, se po pravici dvomi. Natega namreč lahko vodo dvigne le, če je njena golen napolnjena na obeh straneh; toda potem ko voda upade, takoj vstopi zrak in njen učinek izgine; in čeprav se voda vrne na prejšnjo višino, kljub temu ni mogoče izvabiti niti kapljice vode, dokler se zrak iz natega ne izvleče. Na kratko pripomnjen naj zadostuje.

Od tebe bi se nadvse radi dali poučiti o naravoslovni zgodovini tistih rek, ki se skrivajo v vaših gorah, razen če nismo bili že z nedavno uslugo preveč zavezujoči, in bi, ker to prosimo, izpadli preveč¹⁴ predrzni. Želimo pa, da na svoji geografski karti Kranjske označiš in pošlješ kolikor je možno natančne (z ozirom na Cerkniško jezero) lege vsaj tistih krajev, ki si jih omenil v svojih [opisih] (jame Pod pečjo, luknje Storžek, vasi Kompolje, Škocjan itd.).¹⁵ Tista karta, ki si jo poslal, se je namreč, ne vem po kakšnem slučaju, izgubila.

Da ne bi namreč moške, ki smo vdani naši družbi, in smo pretrpeli tolikšne napore pri pospeševanju naravoslovne znanosti, bili videti manj pravični presojevalci, se je Družbi in članom zdelo [pravično], da te zaradi tvoje zasluge sprejmejo v svojo vrsto, kar se je namreč zgodilo 14. minulega meseca z enodušnim glasovanjem prisotnih. In tako te pozdravljam kot člana Kraljeve družbe in ti čestitam, zlasti še, ker si nedavne nesreče svoje hiše prizadevaš popraviti s sreč(onos)no poroko. Priložene imaš hvalilne verze k tvoji knjigi, in če ti lahko ustrežemo še na kakšen drugačen način, boš spoznal, da sem ti vedno z veseljem na voljo za vsakršne usluge.

Tvoj itd. Edmond Halley

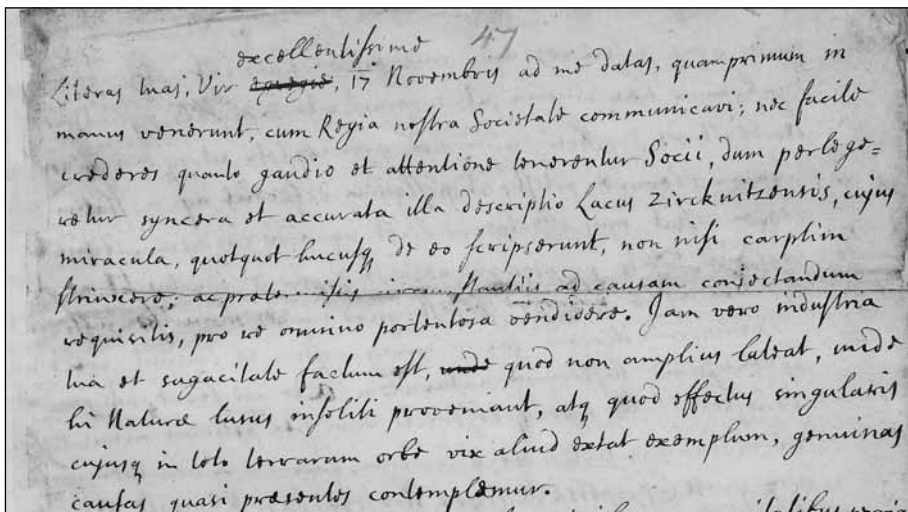
P. S. Kar pa se teh verzov tiče, želim, da se ravnaš po svoji presoji: popravi, izpusti, kar se bo tebi zdelo. Če je povedano kaj takšnega, kar se manj prilega tvojemu imenu in časti, prosim, presojaj brez pomislekov.¹⁶ Pozdravljen!

¹³ V objavi je »satis« transkribirano kot »salis«: »aquis licet salis profunde« (str. 86).

¹⁴ Objava ima »nimus« namesto »nimis«: »petimus nimus importuni videamur« (str. 87).

¹⁵ O teh lokacijah je Valvasor pisal v opisu Cerkniškega jezera, priloženem pismu z dne 17. novembra 1687 (Reisp, *Korespondenca*, str. 68, 69, 84, 85). »Podpetskio« v Halleyjevem pismu je evidentna prepisovalska napaka, saj ima Valvasor »Podpetfchjo« (prav tam, str. 69).

¹⁶ Dobesedno bi »candide« pomenilo »vedro« oz. »prostodušno« (M. Deželak Trojar).

Začetek Halleyjevega koncepta pisma Valvasorju

Halleyjevo pismo kranjskemu polihistorju ni vzbudilo posebnega zanimanja, presenetljivo malo pri valvasoroslovcu Branku Reispu, ki bi prav z njegovo pomočjo lahko dodatno potrdil svoje ugotovitve o pretrganih stikih med Valvasorjem in Kraljevo družbo¹⁷ ter dopolnil spoznanja o pesmih hvalnicah v uvodu k *Slavi vojvodine Kranjske*. Reisp je na simpoziju o Valvasorju (Slovenska matica, 2005) in v objavljenem besedilu referata (2005/7) zgolj omenil objavo Halleyjevega pisma v *Zgodovinskem časopisu* in ponovil že znano, da je Halley na seji Kraljeve družbe ob Valvasorjevem sprejemu med njene člane izvedel prikaz izpraznitve in polnjenja Cerkniškega jezera.¹⁸

Prezrl je gotovo najpomembnejše spoznanje, ki ga razodeva pismo, dve Halleyjevi omembi slavnih verzov, namenjenih objavi v *Slavi vojvodine Kranjske*. Kolikor je znano, omembi vendarle nista šli povsem mimo slovenske strokovne javnosti, žal pa sta doživeli napačno interpretacijo (Južnič, Prosen, 2007).¹⁹ Verzi oziroma pesmi, o katerih je Valvasorju pisal znameniti angleški astronom, so se neposredno nanašali na polihistorjevo prošnjo v njegovem pismu tajniku Kraljeve družbe z dne 17. novembra 1687 (7. novembra po julijanskem koledarju):

¹⁷ O tem: Reisp, *Korespondenca*, str. 103–105.

¹⁸ Reisp, Novejša spoznanja, str. 17.

¹⁹ V monografiji o Valvasorju in astronomiji, ki sta jo napisala Stanislav Južnič in Marijan Prosen, beremo: »Valvasor je pisal Halleyju dne 17. 11. 1687 o Alpah in Cerkniškem jezeru s sifonom pod površjem. Dodal je svoj zemljevid in priložil latinske verze, ki jih je skoval v slavo svojih knjig po načelu "Dobro blago se samo hvali". [...] Halley je leta 1688 poslal Valvasorju v Ljubljano svoje pesmi in pohvalil Valvasorjev zemljevid Kranjske. Valvasorjeve rime so se ohranile, Halleyjeve pa žal ne. Kaj bi lepega znal spesniti prijatelju kranjskemu Janezu, si lahko mislimo iz posrečene pesnitve, ki jo je objavil ob svoji prvi izdaji Newtonovih Principov.« (Južnič, Prosen, *Janez V. Valvasor in astronomija*, str. 15–16). Kje sta avtorja (je avtor) našla (našel) Valvasorjeve verze, je vprašanje zase. Prezrt pa je ostal ključni podatek, da so se izgubili Halleyjevi oziroma verzi drugih članov Kraljeve družbe, namenjeni objavi v *Slavi vojvodine Kranjske*.

»Največja milost bi bila zame, ko bi mogel imeti to milost od enega ali drugega ali od več članov Kraljeve družbe, káko pesem hvalnico za svojo zgoraj navedeno knjigo, da bi se natisnila na začetku knjige, ker so podobne stvari v teh krajih zelo v čislih, zato bi mi bila v veliko čast. [...] Tako ponižno prosim vaše gospostvo, naj me priporoči, da se bom smel veseliti te milosti, namreč take zgoraj zaprošene pesmi.«²⁰ Kraljeva družba se je torej ugodno odzvala (!) na Valvasorjevo prošnjo, v nasprotju z uveljavljenim prepričanjem, da se to ni zgodilo; v prid nenastanka hvalnic je namreč govorila njihova neobjava v uvodu *Slave vojvodine Kranjske* (1689). Hvalnice (*carmina*) so bile v resnici spisane v razmeroma kratkem času, med 11. decembrom 1687 in 10. februarjem 1688 – le nekaj tednov po prejemu prošnje zanje²¹ –, vendar niso nikoli dosegle naslovnika na Kranjskem. Kdo jih je sestavil in podpisal, Edmond Halley sam, eden ali več drugih članov Kraljeve družbe, ostaja neznanka, tako kot skoraj gotovo nikoli ne bomo izvedeli, kakšna je bila usoda Halleyjevega izgubljenega pisma Valvasorju.

Da pismo ni doseglo naslovnika na Kranjskem, jasno izhaja iz pisanja Halleyju, ki ga je 28. junija 1691 na Dunaju datiral doktor teologije in poznejši škof St. George Ashe (ok. 1658–1718). Valvasor je Ashu v pisnih stikih potožil, »da je pred tremi ali štirimi leti« [1687 oziroma 1688] napisal nekaj pisem dr. Galu [tajniku Družbe] in drugim, vendar mu ni uspelo dobiti odgovora.²² Morda Halleyjevo pismo z začetka leta 1688 ni bilo zadnje, ki bi ga Valvasor moral dobiti iz Londona, a ga ni. Kako je torej zadeva potekala? V pričakovanju odgovora na svoje pismo z dne 17. novembra 1687 – vmes mu je namesto Thomasa Gala pisal Halley – je polihistor 19. marca 1688 poslal tajniku pismo, ki se ni ohranilo, in 15. novembra 1688 še tretje, v katerem pravi, da na dvoje pisem toliko časa ni prejel odgovora. Bil bi zadovoljen, če bi le srečno prejeli njegov opis Cerkniškega jezera. Valvasor je še zapisal, da so njegova pisma doslej vedno srečno prispela v London in da ne dvomi o prejemu omenjenega opisa. Spraševal se je, ali je morda Kraljeva družba medtem namesto Thomasa Gala dobila drugega tajnika; zadnje bi bilo lahko razlog za neodzivanje. Iz povedanega je jasno, da Valvasor najmanj do srede novembra 1688, ko je že tretjič zaman pisal v London, ni prejel obvestila o uradni izvolitvi za člana Družbe, niti ni vedel za objavo svojega poročila o

²⁰ Reisp, *Korespondenca*, str. 70; izvorno besedilo: prav tam, str. 51.

²¹ Valvasorjevo pismo je v London prispelo še pred koncem novembra oziroma najpozneje 1. decembra 1687 (11. decembra po gregorijanskem koledarju), ko je bilo predloženo na seji Kraljeve družbe; prebrali so ga na naslednji seji 14. (24.) decembra, na kateri so Valvasorja tudi sprejeli med nove člane (Reisp, *Korespondenca*, str. 100). Halley je verze odposlal najpozneje zadnji dan januarja 1688 (v pismu govori namreč o sprejemu v članstvo 14. dne prejšnjega meseca!), tj. 10. februarja po gregorijanskem koledarju.

²² Reisp, *Korespondenca*, str. 103–104. – Reisp nedoločno pravi, da je Ashe pisal »svojemu korespondentu« (prav tam, str. 104), dejansko pa je šlo za Edmonda Halleyja. Pisma danes v podatkovni bazi Royal Society ni najti, ampak sta v njej le dve Ashevi pismi, obe poslani Halleyju z Dunaja, datirani 17./27. julija 1690 in 9./19. julija 1691 (RS, EL/A/40, EL/A/41). V drugem omenja Ashe svoje zadnje pismo Halleyju z datumom 18./28. junij 1691, torej tisto, v katerem med drugim govori o Valvasorju (!). Ashevo osebno ime ni bilo samo George, kot ga imenuje Reisp, temveč St. George.

Cerkniškem jezeru v reviji *Philosophical Transactions* že v decembrski številki leta 1687.²³

Iz gradiva Kraljeve družbe je vidno le, da je Družba prejela Valvasorjevi pismi, datirani 17. novembra 1687 in 15. novembra 1688,²⁴ ohranjen je prepis odgovora na prvo pismo, tj. Halleyjevo pismo Valvasorju z začetka leta 1688,²⁵ nič pa ni znanega o prejemu Valvasorjevega pisma z dne 19. marca 1688²⁶ in o morebitnem odgovoru na njegovo novembrsko pismo iz istega leta. Glede na zgoraj navedeno polihistorjevo poročilo St. Georgu Ashu torej odgovor Kraljeve družbe, tudi če je bil napisan, zanesljivo ni dosegel kranjskega naslovnika. O razlogih za pretrganje korespondence med londonsko znanstveno akademijo in njenim članom na Kranjskem tako ne vemo vsega. Potrjeno je, da je Kraljeva družba Valvasorja prek Halleyja obvestila o sprejemu med svoje člane in da je ustregla njegovi prošnji za slavinne verze. Da Valvasor Halleyjevega pisma ni prejel, so bili torej krivi »tehnični razlogi«. Ti so prejkone botrovali tudi izgubi Valvasorjevega pisma, poslanega v London 19. marca 1688, medtem ko ostaja neodgovorjeno, ali so tam kdaj napisali odgovor na polihistorjevo zadnje znano pismo, datirano 15. novembra 1688, vendar se njegov prepis ni ohranil. Z gotovostjo pa vemo, da Valvasor do leta 1691, ko je Kraljevi družbi pisal St. George Ashe, ni prejel nobene londonske pošte. Po Reispu (1987) so bili vzroki za zastoj pisnih zvez »bolj objektivne narave, saj je Valvasor še poskušal navezati oziroma nadaljevati stike z družbo ...«. Po njegovem je težko soditi, koliko so k prenehanju zvez prispevali tudi politični dogodki v Angliji, ki je tedaj doživljala tako imenovano »Glorious Revolution«.²⁷ Kakorkoli, zdijo se verjeten razlog, tem bolj po osvetlitvi novih spoznanj na podlagi Halleyjevega pisma. A po drugi strani je treba vedeti, da v kopialnih knjigah Družbe pogrešamo tudi dve zgodnejši pismi, odgovor Kraljeve družbe 1. (oz. 11.) januarja 1686 na Valvasorjevo prvo pismo s 3. decembra 1685 in polihistorjevo pismo, ki so ga prebrali na seji 16. februarja 1687.²⁸

Tako Janez Vajkard Valvasor vsaj do leta 1691 in najverjetneje vse do smrti dve leti pozneje ni imel v rokah dokumenta o svojem sprejemu v članstvo.²⁹ Tak dokument je bilo namreč izgubljeno Halleyjevo pismo. In potemtakem tudi nikdar ni vedel, da so ga v najstarejšo in najuglednejšo angleško znanstveno akademijo sprejeli 14. decembra 1687. Če bi za datum izvedel vsaj do leta 1689, ko se je v

²³ Reisp, *Korespondenca*, str. 87–88, 103; Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 184.

²⁴ Pismi sta ohranjeni v izvorniku, prvo tudi v sodobnem prepisu (Reisp, *Korespondenca*, str. 95, 100, 103).

²⁵ Halleyjevo pismo je shranjeno drugje kot Galova pisma Valvasorju, v angleški literaturi je bilo omenjeno že leta 1838, objavljeno pa prvič leta 1932 (Carmichael, Pismo Edmonda Halleyja, str. 86, 87, op. 14).

²⁶ Reisp, *Korespondenca*, str. 103.

²⁷ Reisp, *Korespondenca*, str. 103.

²⁸ Prav tam, str. 93, 95.

²⁹ Na Slovenskem se ni ohranilo nobeno pismo Kraljeve družbe Valvasorju, ampak poznamo samo omembo korespondence po njegovi smrti. V zapuščinskem inventarju, nastalem v začetku leta 1694 v Krškem, so popisali Valvasorjev lastnoročni opis Cerkniškega jezera za Kraljevo družbo in različna (njena oziroma njej namenjena) pisma (gl. objavo Černelič Krošelj (ur.), *Zapuščina*, str. 22, 35).

Nürnbergu tiskala *Slava vojvodine Kranjske*, bi ga v njej z veliko verjetnostjo tudi navedel, tako pa se je zgolj ovekovečil kot član.³⁰

Še več, postavlja se vprašanje, ali je bil Valvasor lahko povsem prepričan o svojem članstvu. Brez datuma in podpisa, ki ju ni videl, bi ga vsaj občasno utegnili napasti dvomi. Vendar, kot vse kaže, o sprejemu v Kraljevo družbo ni dvomil. Še več, za njenega člana se je štel dobro leto prezgodaj (!). Potem ko je proti koncu avgusta 1686 prejel pismo Družbinega tajnika Thomasa Gala, se je temu 29. avgusta zahvalil za sprejem med člane,³¹ čeprav za to ni imel prav nobene osnove. Galovo pismo z začetka junija 1686, na katero se je Valvasor skliceval, vsebuje namreč samo zahvalo Valvasorju.³² V neizmerni želji, da se čim prej uvrsti med »izbranec«, je Janez Vajkard pismo razumel narobe. In v tej zmoti je najverjetneje živel vseskozi, saj ni izvedel za datum sprejema konec leta 1687. Kot »nevredni član kraljeve družbe« (*indignus regiae Societatis socius*) se je samoumevno podpisal pod opis Cerkniškega jezera, datiran 17. novembra 1687 in poslan Kraljevi družbi.³³ Tudi Valvasorjev bakrorezni portret za *Slavo vojvodine Kranjske*, ki ga je izdelal Matija Greischer in na katerem je polihistor naveden kot član Kraljeve družbe, je skoraj gotovo nastal še v letu 1687, spodnja meja nastanka pa bi bila lahko celo zadnja tretjina leta 1686. Greischer je namreč na njem podpisan kot bakrorezec na Dunaju (*Calchographus Viennae Austriae*), vendar je bil po zadnjih ugotovitvah že januarja 1688 v Eisenstadtu.³⁴ Stvári na rob kaže povedati naslednje. Valvasorjeva grbovna knjiga, ki jo je po navedbi v naslovu v letih 1687 in 1688 naslikal Jernej Ramschissl, ima v naslovu enako naslovitev Janeza Vajkarda Valvasorja kakor Greischerjev portret, tj. z omembo članstva v Kraljevi družbi na zadnjem mestu.³⁵ V letu 1688 se je polihistor ovekovečil kot član tudi v naslovu svoje *Popolne topografije Koroške*, izdane v Nürnbergu,³⁶ kar pomeni, da je tedaj povsem samozavestno uporabljal naslov člana. O svojem članstvu kot o samoumevnem dejstvu je očitno pisal tudi Ircu St. Georgu Ashu, ki je nato 28. junija 1691 poročal Edmondu Halleyju, da Valvasor, član Kraljeve družbe (»the Baron Valvasor, who is fellow of the Society«), od Gala in drugih že več let ni prejel odgovorov na poslana pisma.³⁷ Kje bi kranjski polihistor lahko sicer, ne neposredno od Kraljeve družbe, še lahko izvedel, da je res njen član, če bi se ga kdaj vendarle polotili dvomi? Kot rečeno, sredi novembra 1688 še ni vedel, da je bil izvleček njegovega poročila o Cerkniškem jezeru objavljen že leta 1687 v decembrski številki *Philosophical Transactions*.

³⁰ Članstvo je navedeno na naslovnici, v naslovu Greischerjevega portreta in v slavnih pesmih v uvodu v I. knjigo *Slave*, tako med drugim tudi v Sisentschellijevi slovenski hvalnici: »tovarſha engēleshkèga Krajla tovarſhtva« (Valvasor, *Die Ehre I*, s. p.).

³¹ Reisp, *Korespondenca*, str. 39, 43, 94.

³² Prav tam, str. 35, 36.

³³ Prav tam, str. 70, 85.

³⁴ Januarja 1688 je Greischerju v Eisenstadtu umrl tretji otrok, jeseni 1688 je tam izgubil hčerko, isto jesen pa dobil dvojčka in decembra 1689 še eno hčerko (Szalai, *Magyar várak*, str. 70).

³⁵ Valvasor, *Opus insignium armorumque*, fol. 1.

³⁶ Valvasor, *Topographia Archiducatus Carinthiae* (naslovnica).

³⁷ Reisp, *Korespondenca*, str. 104. Prim. op. 22.

Če mu je objava kdaj pozneje prišla pod roke, pa je lahko ob svojem imenu črno na belem prebral: »R. Soc. S.«, torej »Regiae Societatis Socius«.³⁸

Zadnji glas iz Londona, ki je – pred Ashevim pismom leta 1691 – potrjeno sploh dosegel Valvasorja, je bilo Galovo pismo z dne 29. maja oziroma 8. junija 1686,³⁹ ki ga je, kot pravi v odgovoru 29. avgusta, prejel »te dni z največjim veseljem«, sicer pa je prišlo v njegovi odsotnosti »pred štirimi tedni«.⁴⁰ To je pismo, ki ga je polihistor napačno razumel kot potrditev svojega sprejema v Kraljevo družbo. Thomas Gale mu je nato kmalu po 16. februarju 1687 poslal nedatirano pismo,⁴¹ za katerega pa ni dokazov, da bi doseglo naslovljenca. Njegova vsebina je tem zanimivejša zaradi vprašanja astronomske narave, ki ga je Gale naslovil na Valvasorja in ki najbrž vsaj posredno zadeva tudi Edmonda Halleyja.⁴² Če pa je pismo vendarle prišlo do Janeza Vajkarda, se je to zgodilo ravno v času, ko je Valvasorja v samo nekaj tednih doletela trojna družinska nesreča, smrt dveh otrok in prve žene.⁴³ Od jeseni 1686 ali od pomladi 1687 dalje je torej Valvasor upravičeno dobival občutek, da je korespondenca samo enosmerna. Ko nato na tri pisma, datirana 17. novembra 1687, 19. marca in 15. novembra 1688, ni bilo odgovora, pa je očitno prenehal vztrajati. Vendar tudi pozneje ni opustil misli, da je postal član Kraljeve družbe, in z njo je vsaj še enkrat iskal stik, četudi samo posredno. Tako je omenjeni St. George Ashe 28. junija 1691 v London med drugim posredoval Valvasorjevo željo, naj mu Družba od nekaterih svojih članov priskrbi nekaj najmodernejših in v praksi uporabljenih metod za izdelavo fosforja. To pisno izraženo prošnjo je Ashe poslal Halleyju z Dunaja, od koder si je z Valvasorjem začel dopisovati malo prej.⁴⁴ Ali se je kateri od članov odzval na željo sočlana s Kranjskega, ostaja za zdaj neznanka.

Za osvetlitev Valvasorjevih posrednih stikov s Kraljevo družbo je pomembno še eno Ashevo pismo Halleyju, datirano na Dunaju 27. julija 1690 (po starem kole-

³⁸ *Philosophical Transactions* (London), dec. 1687, Nr. 191, str. 411.

³⁹ Reisp, *Korespondenca*, str. 35–37, 94. – Dvojni dataciji – 29. maj po starem (julijanskem) in 3. junij po novem (gregorijanskem) koledarju – se ne skladata. Nedvomno gre za prepisovalsko napako: 3. junij namesto 8., ki jo je zagrešil prepisovalec v kopalno knjigo pisem.

⁴⁰ Reisp, *Korespondenca*, str. 39–45, 94–95.

⁴¹ Prav tam, str. 47–49.

⁴² Prav tam, str. 95. Gale je Valvasorja opozoril, da na zemljevidih jemlje nekoliko preveliko geografsko dolžino, zato je navedel nekatera astronomska opazovanja in ga prosil, naj jih opravi v Ljubljani. Tako bi po primerjavi z opazovanji v Londonu dognali razliko v geografskih dolžinah med obema mestoma. Valvasor naj bi v Ljubljani 29. marca in 11. maja opazoval dva pojava. Kot vse kaže, pa do tega znanstvenega sodelovanja med Družbo in Valvasorjem ni prišlo. Prav tam, str. 48, 49, 95.

⁴³ Najprej sta mu 4. in 14. marca umrla šestletni in še ne enoletni sin, 25. aprila pa komaj 29-letna žena Ana Rozina, rojena pl. Graffenweger. Datume smrti navaja Valvasor na rodovnem deblu svoje rodbine v IX. knjigi *Slave vojvodine Kranjske* (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109). Prav v tem času naj bi Valvasor na pobudo iz Londona opazoval dva astronomska pojava v Ljubljani (gl. op. 42). Ker opazovanj v svojem naslednjem pismu 17. novembra ne omenja (Reisp, *Korespondenca*, str. 51, 70), bodisi ni (pravočasno) prejel Galovega pisma ali pa na predlagana dneva zaradi družinskih razmer ni mogel z Bogenšperka v Ljubljano. V pismu govori o treh smrtih v ožji družini in o svoji nedavni vnovični poroki.

⁴⁴ Reisp, *Korespondenca*, str. 104.

darju 17. julija) in odkrito pred nedavnim. Pismo je nastalo enajst mesecev pred že znanim Ashevim pismom istemu korespondentu, v katerem je govor o polihistorju, razkriva pa pomenljivo dejstvo, da je Ashe prvi iskal stik s kranjskim polihistorjem in da je dobil njegov naslov prav od Halleyja! V omenjenem pismu je namreč Halleyju pisal takole: »Prosim, sporočite mi naslov tistega barona s Hrvaškega, ki si je (spomnim se, da ste mi to povedali) dopisoval s Kraljevo družbo.«⁴⁵ Kljub navedbi »s Hrvaškega« ni dvoma, da je šlo za Valvasorja, s katerim je Ashe nato še isto ali naslednje leto vzpostavil pisni stik. Asheve besede nadalje pričajo, da si je Halley Valvasorja precej dobro zapomnil, saj je za barona s Kranjskega ob neki priložnosti sam povedal Ashu, sicer prav tako članu Družbe. Ta je čez čas, ko se je mudil na Dunaju – nič lažjega kot to – zamešal Kranjsko s Hrvaško. Zdaj torej vemo za dopisovanje v trikotniku Halley – Ashe – Valvasor, pri čemer zadnji najbrž nikoli ni prejel nobenega Halleyjevega pisma. A kakorkoli, bodočega velikega astronoma je Valvasorjevo delo tako nagovorilo, da je o njem najmanj enkrat pripovedoval Ashu. Polihistorjevo dopisovanje z Ashem, svojim sočlanom v Kraljevi družbi, pa je bilo za kranjskega polihistorja lahko samo še zadnja potrditev, da o njegovem članstvu v *Royal Society* ne more biti najmanjšega dvoma.

V zvezi s Halleyjevim pismom Valvasorju z začetka leta 1688, ki po spletu okoliščin dokazano ni prišlo v naslovnikove roke, gre nazadnje najbolj obžalovati naslednje. Ko bi kranjski polihistor prejel priložene verze, tj. eno ali več pozdravnih pesmi angleške znanstvene srenje, in bi verzi zagledali luč sveta v *Slavi vojvodine Kranjske*, s tem ne bi bil izjemno počaščen samo Valvasor, ampak bi vsa literatura o njem in njegovem delu poudarjala to dejstvo kot še posebej pomembno. In ko bi bil pod verzi podpisan Edmond Halley sam, si le težko predstavljamo, s kolikšno pieteto bi slovenska historiografija in domoznanstvo uporabljala ime znamenitega astronoma. Tako pa lahko sklenemo, da je »Halleyjev komet« uvodne strani v Valvasorjevem enciklopedičnem delu o Kranjski, namenjene slavnim pesmim, zgrešil. »Udarec«, ki bi ga povzročil že samo Halleyjev podpis pod pesmijo, bi bil za slovenski prostor morda »kar malce premočan«. Njegov pričakovani odmev po tej objavi je komaj omembe vreden v primerjavi z odmevi, ki bi jih doslej sprožal »udarni sunek«, če bi pismo prispelo na Kranjsko pravočasno, da bi verzi še lahko doživeli natis v *Slavi* (1689). Tudi če izgubljeno pismo Edmonda Halleyja morda še vedno leži nedostavljeno in pozabljeno na neznanem naslovu, je ta hip za njegov pravi učinek veliko prepozno. Medtem se je Halleyjev komet že štirikrat ponovno približal Zemlji (v letih 1758, 1835, 1910 in 1986).⁴⁶

⁴⁵ RS, EL/A/40. – V izvorniku: »I pray, let me have an address to that baron of Croatia, who (I remember you told me) had a correspondence with the R[oyal] Soc[iety].«

⁴⁶ http://de.wikipedia.org/wiki/Halleyscher_Komet (september 2014).

Viri in literatura

Viri

Royal Society of London, Archives (= RS):

– Early Letters (= EL): A/40, A/41, H3/47.

Literatura in objavljeni viri

Carmichael, Catherine D.: Pismo Edmonda Halleya Valvasorju. *Zgodovinski časopis* 47 (1993), str. 85–87.

Černelič Krošelj, Alenka (ur.): *Zapuščina Janeza Vajkarda barona Valvasorja v Krškem*. (K mestu K., št. 1). Krško: Valvasorjev raziskovalni center, 2004, str. 19–45.

Južnič, Stanislav – Prosen, Marjan: *Janez V. Valvasor in astronomija*. Ljubljana: Jutro, Fundacija J. V. Valvasor pri SAZU, 2007.

Philosophical Transactions (London), dec. 1687, Nr. 191, str. 411–426.

Reisp, Branko: *Korespondenca Janeza Vajkarda Valvasorja z Royal Society. The Correspondence of Janez Vajkard Valvasor with the Royal Society*. Ljubljana: SAZU, 1987 (Korespondence pomembnih Slovencev 8).

Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.

Reisp, Branko: Novejša spoznanja o Valvasorju. *Glasnik Slovenske matice* XXIX/XXXI (2005/2007), št. 1–3, str. 10–19.

Szalai Béla: *Magyar várak, városok, falvak metszeteken 1515–1800. IV. Addenda - Kiegészítések*. Budapest: Szalai Béla, 2013.

Valvasor, Janez Vajkard: *Opus insignium armorumque 1687–1688. Velika grbovna knjiga. Das grosse Wappenbuch, The Great Heraldry Book* (faksimile). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1993.

Valvasor, Johann Weikhard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain. I–XV*. Laybach – Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1689.

Valvasor, Johann Weichard: *Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae et modernae completa*. Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1688.

Elektronski viri

http://de.wikipedia.org/wiki/Halleyscher_Komet

<http://galileo.rice.edu/Catalog/NewFiles/halley.html>

<http://museumvictoria.com.au/collections/themes/1931/edmond-halley-astronomer-1656-1742>

<http://www.izwtalt.uni-wuppertal.de/repertorium/MS/Acta/AE1689.pdf#page=650>

SUMMARY

Valvasor and Edmond Halley

On the Question of the Polymath's Membership of the Royal Society and Consequences of His Breaking Off Contact with it

Bidovec Marija and Boris Golec

Written contact between the Carniolan polymath Janez Vajkard Valvasor (1641, Ljubljana–1693, Krško) with the Royal Society in London, the oldest English academy of science, has been documented for some time thanks to the publication of the correspondence between the years 1685–1688 and a letter sent to Valvasor in 1688 by the renowned astronomer Edmond Halley (1656–1742), whose greatest discovery is named after him: Halley's Comet. The contribution addresses the question of how the polymath's contact with the Royal Society came to be broken off, what he therefore never learned and the consequences of the fact that he never received Halley's letter. In fact, Valvasor never learned the official date of the acceptance of his membership of the Royal Society, i.e. December 14, 1687 (December 24 according to the Gregorian calendar) and erroneously believed that he had already become a member in mid-1686. The date of acceptance was known from publication in contemporary scientific periodicals, while Halley's letter (published in its Latin original in the *Historical Review* in 1993, in Slovene for the first time in this contribution) revealed a new significant fact: Halley sent Valvasor verses of praise (his own or by other members of the Royal Society) that were intended for publication in Valvasor's monumental encyclopaedic work on Carniola *Die Ehre deß Herzogthums Crain* (Ljubljana–Nürnberg 1689). Without them, the range of the published praise in the introduction to this work is substantially impoverished. Had the verses from London reached Valvasor, and had they been published in his most significant book, all literature on the Carniolan polymath and his work would have emphasised this fact as one of great importance. Had the verses been signed by Edmond Halley himself, it is not to be imagined easily, with what reverence Slovene historiography and local studies would have used the name of the renowned astronomer.

The reasons for breaking off of written contact between Valvasor and the Royal Society were mostly of technical and objective nature. Valvasor wrote letters to London at least up to November 1688 without receiving any reply. It has been confirmed that Edmond Halley replied to his letter of November 1687, but this important letter from January 1688 failed to reach Valvasor. The question arises whether Valvasor could have been absolutely certain of his membership of the Royal Society. Without a date and a signature, which he did not see, he might occasionally have been plagued by doubts. However, he appears not to have doubted his acceptance by the Royal Society. To his membership refer the copper engraving portrait, which most probably dates back to 1687, and his last two books which, were published in Nürnberg in 1688 and 1689. Furthermore, in 1691 as a member of the Royal Society, he was in correspondence with a co-member St. George Ashe who was staying in Vienna at the time. It is not of small importance that Ashe was given Valvasor's address by Halley himself.